

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-8>

УДК 355/359-63: 338.054.23

АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ЙОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE: THE CURRENT STATE AND ITS RECOVERY IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATIONAL CHANGES

Дяченко Микола Іванович

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4997-5020>

Жмуденко Вікторія Олександрівна

кандидат економічних наук,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6756-8288>

Diachenko Mykola, Zhmudenko Viktoriia

Uman National University of Horticulture

У статті висвітлено чинну модель розвитку аграрного сектора, яка виявилась надзвичайно вразливою внаслідок широкої російської навали на Україну. Показано загальну кількість суб'єктів господарювання, які зазнали втрат галузь внаслідок збройної агресії. Відмічено, як загалом український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу. Зроблено огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Відмічено, що незважаючи на високий потенціал сільського господарства України, війна серйозно впливає не тільки на глобальну, а й на внутрішню продовольчу безпеку. Показано з якими основними проблемами стикаються українські аграрії, а також акцентовано увагу на найбільш актуальних змінах, які чекають аграрії з усіх регіонів України. Відмічено, що попри значні втрати від війни, українські аграрії з гідністю прийняли воєнні виклики та продовжують працювати для забезпечення продовольчої безпеки не лише українського народу, але й всього світу.

Ключові слова: український аграрний сектор, суб'єкти господарювання, продовольча безпека, ризики воєнного часу, трансформаційні зміни.

The article highlights the current model of the development of the agricultural sector, which turned out to be extremely vulnerable as a result of the widespread Russian invasion of Ukraine. The total number of economic entities that suffered losses of industries as a result of armed aggression is shown. It was noted how in general the Ukrainian agricultural sector demonstrated high resilience and adaptability to wartime risks. An overview of the damage caused by the war in the agriculture of Ukraine was made. It was noted that despite the high potential of Ukraine's agriculture, the war seriously affects not only global, but also internal food security. The implementation of government measures aimed at solving critical issues related to the provision of agricultural production entities with energy and material resources for agricultural production was noted. The role of small farmers from all regions of Ukraine is shown, what the main problems they face are, and attention is also focused on the most urgent changes that farmers from all regions of Ukraine are waiting for. An analysis of the structure of the export of agricultural products and the possibility of rapid reorientation of production to other products, factors that influenced the restructuring of crops, was carried out. What do agricultural producers expect from the legislative and executive authorities, namely the adoption of a number of bills and decisions that will help bring the agricultural sector to a qualitatively new level. It was noted that despite significant losses from the war, Ukrainian farmers accepted the challenges of the war with dignity and continue to work to ensure food security not only for the Ukrainian people, but also for the whole world. That is why, in the near future, all stakeholders: the government, local authorities, business, citizens, and the international community should join forces aimed at ensuring the sustainability of the functioning of the Ukrainian agricultural sector. In the future, the agricultural sector should remain the "locomotive" of the state's economy, the country's food support, and the leader in global food supply.

Keywords: Ukrainian agricultural sector, business entities, food security, wartime risks, transformational changes.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна росії на території України болюче вплинула на кожного українця та зачепила всі галузі нашої економіки. Не виключенням став аграрний сектор України, який також постраждав від російської агресії. Виклики війни відчувала кожна сфера сільського господарства нашої країни. Відбулось значне зменшення обсягів виробництва в галузі рослинництва, що зумовлено цілим рядом факторів, основними з яких є: тимчасова окупація частини українських територій; зниження урожайності сільськогосподарських культур порівняно з попередніми роками; збільшення розриву між світовими та внутрішніми цінами; додаткові витрати виробника, які вимагають логістичні затрати, страхування, та всі ризики котрі тепер несе лише українська сторона тощо.

Однак, попри виклики спричинені війною, Україна за допомогою міжнародного співтовариства частково відновила експорт сільськогосподарської продукції та зберегла позиції одного з найбільших світових постачальників зернових. Уряд України та міжнародна спільнота докладають неабиякі зусилля для збереження логістичних коридорів експорту зерна та усунення негативних наслідків від яких страждає аграрний сектор України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Комплексне дослідження проблем щодо прискореного розвитку аграрного сектора в усіх напрямках країни в умовах війни є предметом численних публікацій вчених, підприємців, фахових спеціалістів, експертів, таких як, Я. Жаліло, Ю. Литюга, О. Морожика, О. Захарчук, Р. Найтер, Б. Данилишин, Д. Марчук, М. Матвеєв, С. Григоренко, Ю. Луненко, Д. Борісов, В. Тютюнник, О. Гетман та багато інших, які приділяють багато уваги такому ключовому питанню як відновлення аграрної галузі та посилення ролі України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки в умовах війни. Вони вважають, що аграрний сектор готовий працювати далі для забезпечення продовольчої безпеки України. Він продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значні досягнення в дослідженні актуальної теми поза увагою залишається проблема щодо прискореного розвитку аграрного сектора в усіх напрямках країни в умовах війни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі викладеного матеріалу є дослідження сутності роботи аграрного сек-

тора України та його економічна значимість в умовах війни, з визначенням подальшого перспективного функціонування сільськогосподарського виробництва в структурі економіки країни. Попереду багато роботи для кожного з нас і ми зобов'язані прикласти всіх зусиль задля відновлення та становлення економіки й подальшого стійкого розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із-за повномасштабної війни росії на території України, аграрний сектор зазнав значних втрат і це значно вплинуло на всі галузі економіки. За оцінками Мінагрополітики України та Київської школи економіки загальна сума попередніх втрат, завданих кожній сфері сільського господарства тільки на вересень 2022 року сягнула 6,6 млрд доларів США, що становить 23% від всієї вартості активів в українському сільському господарстві. У тому числі: сільськогосподарська техніка та обладнання – 2885,4 млн доларів США; складські приміщення – 1062,5 млн; тваринництво – 362,5 млн; багаторічні культури – 348,7 млн; пальне, добрива, засоби захисту рослин – 95,4 млн; вироблена продукція – 1872 млн дол. США. Станом на лютий 2023 року загальні збитки українського господарства оцінюються в 40,2 млрд дол. США, із них прямі збитки становлять 8,7 млрд дол. США. А згідно з оцінками Світового банку, за рік внаслідок повномасштабної війни завдано збитків близько 290 млрд дол. США [1].

Аграрний сектор є одним із найбільших в економіці України. За уточненими даними досліджень інформації митної статистики та її аналізу, протягом 2022 року експорт зернових культур становив майже 24 млн. тонн, а експорт основних продуктів його переробки досяг 71,9 тис. тонн. По зернових культурах це майже на 10 млн тонн менше, ніж попереднього маркетингового сезону (табл. 1).

В 2021 рік на Україну припадало понад 40% світового експорту соняшникової олії, понад 10% кукурудзи та ячменю та близько 10% пшениці та ріпаку (рис. 1).

За результатами 2022 року виробництво зернових культур скоротилося на 37% в порівнянні з попередніми показниками 2021 року і становили близько 53,9 млн. тонн. Водночас, виробництво олійних культур зазнало скорочення на 24% і становило 17,5 млн тонн. Обсяги виробництва продукції сільського господарства в Україні у цьому році можуть зменшитися на 2,1% у порівнянні з 2022 роком. Про це йдеться у прогнозі Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Таблиця 1

Митна статистика експорту з України зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна, тис. тонн станом на 11.01.2023

	2022/23 МР		2021/22 МР	
	усього	зокрема: у січні-2023	усього	зокрема: у січні-2022
Зернові та зернобобові, всього	23963	1217	33701	1228
пшениця	8712	301	16153	251
ячмінь	1663	37	5290	94
жито	12,5	0	143,5	22,2
кукурудза	13502	878	11871	857
Борошно пшеничне, тис. тонн	68,3	2,7	59,1	0,6
Борошно інше, тис. тонн	3,6	0,3	1,0	0
Борошно разом, тис. тонн у перерахунку на зерно, тис. тонн	71,9	3,0	60,1	0,6
Експорт разом (зерно + борошно)	24059	1221	33781	1229

Джерело: [2]

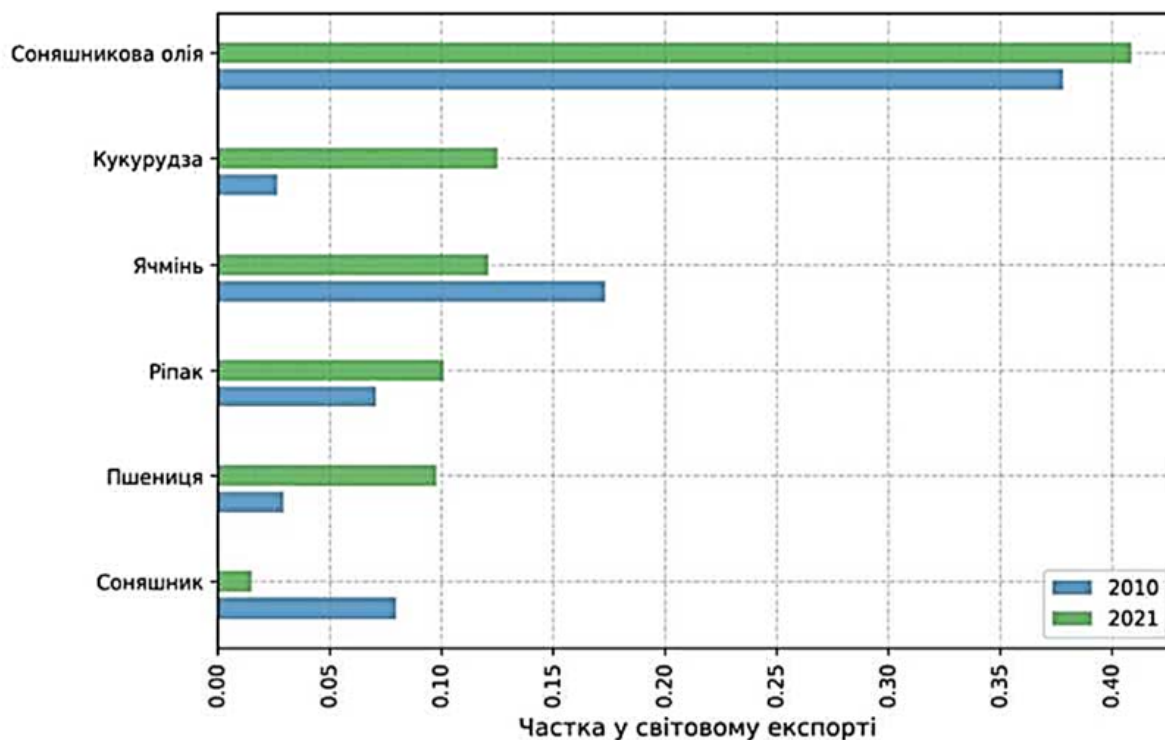

Рис. 1. Частка України у світовому експорті зернових

Джерело: [3]

Так, урожай зернових і зернобобових культур зменшиться проти минулого року на 11%. Водночас прогнозується збільшення обсягів виробництва по олійних культурах – сої (12,2%), соняшнику (65%) та ріпаку (9,1%) [4].

За повідомленням Мінагрополітики, у 2022 р. зібрано понад 67 млн. т врожаю, що стало одним з п'яти кращих показників за 30 років. В цілому слід відмітити, що падіння сільського господарства зумовило скорочення ВВП України на 3%. Тоді як за даними Мінагрополітики, частка аграрного сектору у структурі ВВП до війни була найвищою серед усіх галузей і складала 10% [5].

Зниження валової доданої вартості сільського господарства у 2022 було спричинено окупацією територій, мінунням посівних площ, скороченням виробництва найбільш продуктивних видів продукції. Раціональними рішеннями, що дали змогу покращити цей вид діяльності були переорієнтація низки сільськогосподарських виробників з посівів зернових на олійні культури та запуск «зернового коридору». Окрім цього сільськогосподарські підприємства активно використовували інструменти державної підтримки. Зокрема, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства, 43,65 тис. аграріїв за 2022 р. залучили 95,47 млрд грн кредитних коштів (у т. ч. за програмою державних гарантій розміром 80% – 24,72 млрд грн). Кошти для підтримки аграрного бізнесу спрямовувались на відновлення частково або цілком зруйнованих унаслідок бойових дій виробничих потужностей, фінансування проектів енергозабезпечення (на придбання обладнання для безперервної роботи енергосистеми) [6]. Однак прогнози на 2023 рік малооптимістичні. За даними Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» обсяги виробництва сільськогосподарської продукції можуть бути скорочені ще на 2,1%, що дозволить тільки забезпечити внутрішні продовольчі потреби держави [7]. Передумовами цього є втрати доходів сільгосппідприємств у 2022 році й суттєве подорожчання ресурсів, що зменшує їх можливості щодо придбання високоякісного насіння, повноцінного забезпечення технологічного процесу. Особливо це стосується недостатньої кількості мінеральних добрив та засобів захисту рослин.

На площі, які безпосередньо постраждали внаслідок воєнних дій, припадало близько 36% довоєнного вирощування зернових у країні. Близько 30% території України може бути заміновано. Крім того, блокада Чорного

моря та пошкодження сільськогосподарських підприємств збільшили витрати та ризики для виробництва й експорту зерна. Так, через саботаж російської федерації роботи «зернового коридору» світ не отримав додаткові 25 млн тонн агропродукції. Про це повідомили в Адміністрації морських портів України (АМПУ) під час зустрічі з журналістами Африки в Одеському морському порту. За інформацією АМПУ, за 11 місяців роботи «зернової ініціативи» Україна поставила 32,5 млн тонн агропродукції в 45 країн світу, зокрема понад 4 млн. тонн продовольства країнам Африки [6]. Ще додаткові 25 млн. тонн світ не отримав через саботаж російської федерації у Спільному Координаційному Центрі (СКЦ) – зазначив заступник голови ДП «Адміністрація морських портів України» (АМПУ) Дмитро Барінов. І все ж таки, Уряд України та міжнародна спільнота докладають неабияких зусиль для збереження логістичних маршрутів експорту зерна. Наприклад, Чорноморська зернова ініціатива послабила логістичні обмеження та транспортування Чорним морем, що сприяло частковому відновленню експорту зерна. Однак, як відмічає Михайло Матвєєв, навіть попри величезні зусилля, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства станом на квітень 2023 року експорт зернових скоротився приблизно на 13% порівняно з попереднім маркетинговим роком [8].

Сьогодні агросектор зіштовхнувся і зі зміною ринків збуту. Це стосується не тільки зерна, але й продукції з добавленою вартістю, наприклад, насіння олійних або бобових культур. Сюди відноситься і логістика. У 2022 році через повномасштабне вторгнення були заблоковані морські порти, які складали суттєву частку маршрутів експорту – розповіла виконавча директорка Насінневої асоціації України Сюзанна Григоренко. Блокування морських портів призвело до значного скорочення експорту з 6-7 млн. тонн на місяць до 1,5 млн. тонн. Це призвело до падіння внутрішніх цін реалізації аграрної продукції нижче рівня собівартості навесні. Проте і далі спостерігаються складнощі з логістикою та зберігається загроза блокування «державного кордону» [9].

Зважаючи на вказані особливості сільськогосподарського виробництва, а також неможливість прогнозування перебігу війни, окрім оперативного розв'язування поточних проблем галузі треба поступово формувати стратегічне бачення майбутнього розвитку сільського господарства. Основними напря-

мами забезпечення стійкості та адаптивності аграрного сектора до функціонування в умовах війни мають бути такі:

- максимальне залучення прямих і непрямих фінансових заходів, спрямованих на підтримку господарської діяльності аграріїв, збереження ними найманих працівників, недопущення банкрутства суб'єктів господарювання;

- забезпечення збору врожаю сільськогосподарських культур;

- досягнення стійкості продовольчих систем громад шляхом стимулювання створення замкнутого ланцюга забезпечення матеріально-технічними ресурсами (сільськогосподарська техніка, добрива, засоби захисту рослин) тощо;

- перегляд формування структури посівних площ сільськогосподарських культур в напрямі її збалансування згідно з пріоритетами задоволення потреб внутрішнього ринку важливими соціальними харчовими продуктами, потреб тваринництва й поглибленого перероблення;

- поступове відновлення технічних можливостей експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;

- розроблення Стратегії розвитку агросектора, яка має вповні врахувати його конкурентні переваги, а також необхідність розвитку багатокладності, збалансування структури виробництва, збільшення прибутковості капіталовкладень та землевіддачі, широкого впровадження інновацій тощо.

Висновки. Виходячи із вище сказаного слід відмітити, що всі негативні тенденції, які мають місце в економіці країни є наслідком розпочатої війни в Україні. Проте, аграрний сектор готовий продовжувати і далі роботу для забезпечення продовольчої безпеки не лише українського народу, але й всього світу. Держава Україна робить все можливе, щоб українські виробники працювали в сприятливих умовах і українці споживали якісні українські продукти за доступними цінами та мали кращий рівень життя. Зі своєї сторони, українські аграрії попри значні втрати з гідністю прийняли воєнні виклики та достойно завершують 2023 рік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Другий випуск, 10 листопада 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf
2. Агробізнес під час війни: підсумки і перспективи. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/26077-ahrobiznes-pid-chas-viiny-pidsumky-i-perspektyvy.html>
3. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. URL: <https://voxukraine.org/silске-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-viiny>
4. Тарасовський Ю. Аграрний ринок праці відновився на 80% від довоєнного – дослідження. *Forbes Ukraine*. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/agrarniy-rinok-pratsi-vidnovivsya-na-80-vid-dovoennogo-doslidzhennya-15052023-13659>
5. Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh>
6. Скільки рф вдалося заблокувати продукції в рамках «зернового коридору» підраховали в АМПУ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/17/702282/>
7. Виробництво сільськогосподарської продукції в цьому році зменшиться на понад 2% – прогноз. *Суспільне. Новини*, 2023. URL: <https://suspilne.media/438651-virobnictvo-silskogospodarskoi-produkcii-v-comuroci-zmensitsa-na-ponad-2-prognoz/>
8. Гетман О. Як відновити аграрну галузь. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/15/698035/>
9. Міністерство аграрної політики та продовольства України. У 2022 році аграрії отримали 95,5 млрд грн кредитів. URL: <https://minagro.gov.ua/news/u-2022-roci-agrariyi-otrimali-955-mlrd-grn-kreditiv>

REFERENCES:

1. Ohliad zbytkiv vid viiny v silskomu hospodarstvi Ukrainy. Nepriama otsinka poshkodzen. Druhyi vypusk, 10 lystopada 2022 [Review of war losses in the agriculture of Ukraine. Indirect damage assessment. Second issue, November 10, 2022]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf
2. Ahrobiznes pid chas viiny: pidsumky i perspektyvy [Agribusiness during the war: results and prospects]. Available at: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/26077-ahrobiznes-pid-chas-viiny-pidsumky-i-perspektyvy.html>

3. Silske gospodarstvo ta rynek silskohospodarskykh zemel Ukrainy: vplyv viiny [Agriculture and the agricultural land market of Ukraine: the impact of the war]. Available at: <https://voxukraine.org/silske-gospodarstvo-ta-ry-nok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-viiny>
4. Tarasovskyi, Yu. (2023). Ahrarnyi rynek pratsi vidnovyvsia na 80% vid dovoiennoho – doslidzhennia [The agricultural labor market has recovered by 80% from the pre-war level – research]. *Forbes Ukraine*. Available at: <https://forbes.ua/news/agrarniy-rinok-pratsi-vidnovivsya-na-80-vid-dovoennogo-doslidzhennya-15052023-13659> data zvernennia 15.05.2023
5. Osoblyvosti funktsionuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [Peculiarities of the functioning of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the conditions of war / National Institute of Strategic Studies]. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh>
6. Skilky rf vdalosia zablokovaty produktsii v ramkakh «zernovoho korydoru» pidrakhuvaly v AMPU [How many russian federations managed to block production within the "grain corridor" was calculated in the ASPU]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/17/702282/>
7. Vyrobnystvo silskohospodarskoi produktsii v tsomu rotsi zmenshytsia na ponad 2% – prohnoz [Production of agricultural products this year will decrease by more than 2% – forecast]. *Suspilne. Novyny, 2023*. Available at: <https://suspilne.media/438651-virobnictvo-silskogospodarskoi-produkcii-v-comuroci-zmensitsa-na-ponad-2-prognoz/>
8. Hetman O. Yak vidnovyty ahrarnu haluz [How to restore the agricultural industry]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/15/698035/>
9. 9. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. U 2022 rotsi ahrarii otrymaly 95,5 mlrd hrn kreditiv [Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. In 2022, farmers received UAH 95.5 billion in loans]. Available at: <https://minagro.gov.ua/news/u-2022-roci-agrariyi-otrimali-955-mlrd-grn-kreditiv>